

KÖZÉP-EURÓPA KÍSÉRTETE

THE GHOST OF CENTRAL EUROPE

Közép-Európa eszméje egyike lett azon kísérteteknek, amelyek az 1980-as években bejárták egész Európát. Sokan lelkesedtek újbóli előbukkanásán a majdnem-elfelejtettségéből, mások értetlenül szemlélték, s megint mások elutasították. Ebben a cikkben azokra a kérdésekre keresem a választ, hogy mégis milyen körülmények, történések játszottak közre ahhoz, hogy igazán nem tudott a valóságban ez a fajta elképzelés megvalósulni.

The notion of Central Europe became one of the ghosts that haunted the whole of Europe in the 1980s. Many were enthusiastic about its reappearance from oblivion forever, others were puzzled to visualise, some others refused it. In my essay I will try to respond the questions what were the circumstances like, what kind of events took place so that this kind of concept could not be indeed implemented in reality.

ÚJRAÉLESZTÉS

Mind Közép-Európában, mind pedig Nyugaton széles körű viták indultak el a politikai és *kulturális identitások* definícióinak és kialakulásainak összetett problémáiról. Ezen írás arra törekszik, hogy felsorakoztasson néhány érvet az e vitában elhangzó gondolatok közül. A bevezető rész kontinensünk meghatározásairól szól, arról, hogy Európa miben és miért különbözik Oroszországtól és Amerikától, ilyen értelemben része Közép-Európa a szélesebb európai küzdőtérnek, s milyen - hosszabb távra szóló - értelme lehet a közép-európaiságnak.

Európa nem egy homogén egészet képező földrész, az itt található országok többnyelvűek, és mindegyiküknek külön történelme van. A 90-es évek elején került sor a Visegrádi Négyek felsőszintű vezetőinek első találkozására. A tagországok egyfajta új reményt láttak egy modern közép-európai gazdasági, politikai együttműködésre. Ez a tény meglepetést okozott mind Nyugatnak és Oroszországnak egyaránt. Közép-Európa, ez a „mostoha” földrajzi egység, igazából sok sikert nem „könyvelhet el” magának. Köztudottan Európa nyugati felén még mindig jobb az életszínvonal, magasabb szinten teljesít a gazdaság, és többet tudnak fordítani a kutatásra, és fejlesztésre. Az uniós négy alapelv közül kettő, a személyek és az áruk szabad áramlása Európa ezen övezetében meglehetősen nehéz, mivel hiányzik a tényleges kapcsolatokhoz elengedhetetlenül szükséges korszerű infrastruktúra, autópályák, vasutak megléte. A szóban forgó országok között, nagyon sok olyan terület van, ahol kölcsönös előnyökön alapuló gazdasági együttműködésre lenne lehetőség. Az utóbbi időben a „parázson” tartott kapcsolatok „felhevítése” lenne szükséges, hosszútávon a lehetőségek bőséges tárházát nyitná meg előttük.

A „visegrádi országok” összefogása az Európai Unión belül nagyobb súlyt képezne, mint egymagában egy ország. Ebben az összefüggésben nemcsak tízmilliók nemzetként tudnánk érdekeinket képviselni, hanem a többi három országgal együtt.

A Közép-Európa fogalom meghatározása: „Közép-Európa” rendszeresen használjuk a mindennapi életben és tudományos szövegekben is. A mindennapi életben azonban könnyen zavarba jövünk, ha rákérdezőnk fogalmaink pontos jelentésére,... levonhatjuk azt a következtetést, hogy a földrajzi vidékek, tájak és régiók mindig aszerint határolódnak el és manifesztálódnak, hogy az emberek, akik bennük élnek, milyen módon konstituálják őket -- másfelől viszont ez persze nem teszi érvénytelenné, hogy a földrajzi viszonyok már önmagukban véve objektív adottságok, melyektől a köztük élő emberek semmiképpen sem tudnak eltekinteni.” (1)

Európában a 16. századra, a nagy földrajzi felfedezéseket követően, ugyanis *gyökeres változások* következtek be a kontinens két fele között. Az Elbától keletre fekvő területek (általánosabban Kelet-Európa), közöttük Magyarország kimaradtak a földrajzi felfedezések előnyeiből. Ugyanakkor sajátos úton történő fejlődés következett be, a demokratizmus ügyében is. "A Rajnától keletre eső összes ország-ez vonatkozik Oroszországra is, mely egyébként nem tartozik bele az egész közép-kelet európai komplexumba-a demokratikus eszmék rendszerét készen kapta, előbb mintsem saját társadalmuk belső fejlődése és szükségletei ezeket a változásokat organikusan megérlelhették volna". (Bibó István, 1986:330.) Míg a változások Nyugat-Európában a feudalizmus fokozatos leépülését, és egy új, fejlettebb társadalmi gazdasági alakulat, a tőkés rendszer kiépülését, s nem utolsósorban a gazdasági modernizáció kezdeteit jelentette, addig Kelet-Európában megrekedtek az addigi modernizációs folyamatok, az Elbán inneni területek kikerültek a korábbi viszonylag egységes és töretlen gazdasági-társadalmi folyamatok fő áramából, a sok tekintetben Nyugat-Euróához hasonlítható korábbi fejlődés megakadt, a feudalizmus újfent megerősödött. Kelet-Európa kiterjedt területei, részben az új európai munkamegosztás által ráhárított szerep miatt, az iparosodó Nyugat nyersanyagszállítójává, mezőgazdasági termékek, mindenekelőtt gabonaexportőrre – Európán belül gazdaságilag kvázi gyarmati szerepkört játszó tényezőjévé vált. A XIX. század utolsó évtizedére ezen országokban - Magyarországon is- kialakult a tőkés termelési mód. Az I. világháborút követő „békeszerződések” igazságtalan volta magában hordozta egy újabb világégés lehetőségét. "Közép-Európában a Habsburg Birodalom összeomlása kritikus úrt hagyott maga után, amelyet a kisantant képtelen volt betölteni, a szervezet csak Magyarországgal tudott fellépni." (Borsody István, 1998:27.) Ugyanakkor nem szabad megfeledkezni arról sem, hogy az „Új Magyarország” szomszédjai vállán is nagy felelősség volt a kialakult békétlen helyzet miatt. Először is szenvedélyes nacionalizmusuktól hajtva Magyarországtól etnikai szempontból jogosulatlanul vettek el területeket, és ezáltal a magyar kisebbségek széles rétegeire terjesztették ki uralmukat. Gyakorlatilag ugyanazt a hátrányosan megkülönböztető politikát folytatták, mint korábban a magyar államhatalom velük szemben gyakorolt. Közép-Európa tragédiájáról így ír Borsody István:..."a gazdasági elnyomásnál vagy a társadalmi lázadásnál sokkal fontosabb szerepük volt a nacionalista konfliktusoknak abban, hogy Kelet-Európa először a nácik, majd a kommunisták fennhatósága alatt önkényuralomba süllyedt". (1998:11.)

Azok, akik Oroszország/Szovjetunió európaisága mellett törnek lándzsát, Oroszország helyzetének meghatározásában a hangsúlyt inkább a jelenkori politikai tényezők tagadására helyezik, melyeket az Oroszországot Európából kizáró döntés kulcsfontosságú momentumának tartanak, azt feltételezve ezáltal, hogy esetleges politikailag meghatározott (s így feltételezhetően politikai szempontból megfordítható) jelenséggel van dolgunk. Szeretném előrebecsítani, hogy az orosz kultúrának kétségkívül voltak európai elemei, s értékekkel és eszmékkel gazdagította Európát, valamint hogy egyes orosz emberek valóban lehetnek európeerek, de Oroszország maga nem volt része az európai kulturális fejlődés folyamatának, s az orosz forradalommal és annak következményeivel még inkább kizárta magát belőle.

HÁBORÚS PUSZTÍTÁSOK, EURÓPAI GONDOLATOK

Akik ebben az időszakban (1945.) katonaként részt vettek a pusztító II. Világháborúban, vagy egyszerű polgárként átutazva a vén kontinenst, meggyőződhetnek a lepusztult városok rémisztő „élményéről”. Az „utazó” láthatta az éhező, mindenükből kifosztott embertársait az új/régi hazát kereső, rongyokban takaródzó embereket, megismerhette a nélkülözést és a szegénységet. A háború friss emléke Európa népeit arra sarkallta, hogy újra gondolják, megfogalmazzák a „hogyan tovább?” kérdésre a választ. A II. Világháborút megelőzően a 16. századtól kezdve is voltak különböző teóriák, Európa egységesítése irányában. Churchill elképzelései között is szerepelt az „Európai Egyesült Államok” mint egy nemzeteken átívelő államforma. A szabad Európának tudomásul kellett venni, hogy legjobban a *föderális* alapokon álló integrálódó Európa adhatja meg a béke biztonságát, hisz a nacionalista villongások már „bizonyították”, hogy nem alkalmasak erre.

A háború után minden ember számára nyilvánvalóvá vált, hogy egy új Status quo alakul ki Európában. "Az öreg kontinens két hatalmi tömbre szakadt: keleten a Szovjetunió szerezte meg a kulcsszerepet (célul tűzve ki az általa ellenőrzött államokba a kommunista hatalomátvétel előmozdítását), míg nyugaton szabad, demokratikus államok (Franciaország, Benelux államok stb.) halmaza alakult ki." (Ács Miklós, Farkas Andrea /szerk./ 2000:459.)

Az európai felfogásban a hatalom kulcsfontosságú eleme, hogy azt meg kell osztani, hogy egyetlen uralkodó számára sem nyílhat meg minden politikai, jogi, gazdasági és vallási hatalom egyidejű birtoklásának a lehetősége. A hatalom legitimitációja hasonlóképpen megosztott.

VÁLTOZÁSOK KORA

Ha a változás fogalmát vesszük szemügyre, akkor egy újabb különbség fedezhető fel az értékrendszerek tekintetében. Az európai hagyományba az a feltételezés épült be, hogy a meglévő rendelkezéseken lehet javítani, hogy a változás üdvözlendő folyamat, még ha nem is kedvez mindenkinek egyformán. Ez olyan dinamizmust kölcsönzött az európai hagyománynak, mely bár nem zárta ki a nagyobb megrázkódtatásokat, mégis a múlt öröksége által megszabott mederben zajló változások egyenes vonalú koncepciója felé tartott. A szabályozott átalakítás, melynek során kellő tiszteletet tanúsítanak a múlt iránt, a biztosítéka annak, hogy a változás révén javulás fog bekövetkezni. Ez a különböző egyéni és csoportos viselkedési módokat szükségszerűen olyan irányban befolyásolta, hogy a különböző egyének, illetve csoportok a változásokat elfogadják, azok bekövetkeztével számoljanak, hogy tekintettel legyenek az indokolt változtatások korlátaira. Ebből az következik, hogy az európai kulturális értékrendszer teret biztosít a kísérletezésnek és az újításnak, és, hogy ezen *értékrendszer* alapján a tévedés megengedhető.

Az orosz kultúrában mindezek a területeken egészen más minőségű elfogadhatónak. A változásra inkább úgy tekintenek, mint valami katasztrófára, az elfogadható változások határai minőségileg szűkebbek, a társadalom kevésbé képes a változásokat megérteni, melyek így a félelem forrásává válnak. Oroszország és a Szovjetunió XX. századi politikai gyakorlata csak megerősítette ezt a gondolkodásmódot. „Az Európa egységével és régióival foglalkozó munkák közül kiemelkedik Oscar Halecki 1950-ben, már amerikai emigrációban írt és publikált tipológiája. A lengyel történész ebben fenntartotta, sőt a második világháború utáni szovjet terjeszkedés miatt a korábnál is erősebb érzelmi töltettel hangoztatta régi tézisének, mely szerint a cári Oroszország lényegét tekintve nem európai, hanem „eurázsiai” hatalom, ezért Európa határai a mindenkor Orosz Birodalom, illetve a Szovjetunió nyugati határáig terjednek.”(2)

Összefoglalva: az európaiak a változásokat a helyeslés és bosszúság keverékével szemlélik- ez utóbbi akkor következik be, ha azok érdekeik ellenében történnek-, és arra számítanak, hogy irányukat valamiképp majd ellenőrizni tudják. Szovjet-Oroszországban nem ez a helyzet alakult ki, itt ugyanez a jelenség, egyéneknek és különböző társadalmi csoportoknak köszönhető.

AZ ÉRTÉKEK SOKFÉLESÉGE

Az állam feladata az, hogy védőkeretül szolgáljon, hogy megakadályozza a társadalom különböző csoportjainak kizárólagos (despotikus) hatalmi helyzetbe kerülését. Az európai hagyomány ilyen értelmezésében kulcsfontosságú egyrészt annak az elfogadása, hogy a döntések meghozatalakor egymással versengő, egymást átfedő kritériumok érvényesülhessenek, másrészt hogy a különböző problémák megoldásakor nem lehet egy, mindent átfogó racionalitásra hagyatkozni. (Ennek persze az a következménye, hogy a körülményektől függően ezekre egymással ellentétes, mégis helyes megoldásokat lehet találni.) Ebből következően Európa kialakította az értékrendszerek és hatalmi szabályok sokféleségét, beleértve a nagyon különböző és egymással ellentétes kritériumok egyenlő értékelését.

- *európaiság eszméje,*
- *jogállamiság,*

PRUKNER Attila

- az állampolgári öngondoskodás,
- szubszidiaritás
- decentralizáció,
- szabadság,
- egyenlőség
- szolidaritás, föderalizmus,
- nemzeti önbecsülés
- más nemzetek értékeinek reális szemléletére nevelés

Amennyiben az érvek állandóan új és új környezetben merülnek fel (és így a vita komolyságának megőrzése érdekében fontos biztosítani az utópisták és dogmatikusok – bármilyen irányzathoz is legyenek sorolhatók – nézeteinek nyilvánosságát), melyben egyetlen egyén vagy csoport sem tehet szert szellemi monopóliumra, melyben minden szinten feszültség érezhető. A vita köré épült intézményi kereteknek pedig védelmezői, illetve közvetítői szerepe van. „Gyakran megfedelkezhetünk a tényről, miszerint Oroszországot sorozatos támadások érték nyugatról, miközben ő maga sosem indított háborút Európa ellen. Igaz, hogy 1941-ben Párizst, majd pedig 1945-ben Berlint és Bécset is elfoglalták az orosz csapatok, de mindkét esetben egy hosszú, védekező jellegű háború eredményeként jutottak be a kontinens szívébe.” (A. J. P. Taylor, 1999:328.) Az orosz hagyomány-vezérlő elve a hatalom végsőkig való növelése és központosítása, legyen szó akár a politikai, a gazdasági, a társadalmi, a jogi vagy az esztétikai szféráról. A cári idők óta csak annyi változás történt, hogy megváltozott a hatalom eszkatológiája, finomodtak a módszerei. E tekintetben azonban minőségi változásról nemigen beszélhetünk. Az uralkodó az egyénhez viszonyítva mindenben magasabb szintű tudással rendelkezik. Ezzel persze nem azt akarom állítani, hogy minden döntés minden körülmények közt az előbb meghatározott hatalmi szempont alapján történik, csak azt, hogy ezen szempont érvényesítése a döntések során általános irányvonalként, nagyjából elfogadott keretként jelentkezik.

Ugyanakkor pedig magával hozta a változás és az újítás gondolatát, amely végső soron a rendszer eredeti vallásos alapjának a megkérdőjelezéséhez vezetett.

A gépies tanulásról a fogalmi rendszerezésre való áttérés kulcsfontosságú lépés volt, mert ez vezetett az autonóm tudományos szféra kialakulásához, azaz a vallási szempontoktól és így az egyházi ellenőrzéstől független, autonóm tudományos törvények és kritériumok létrejöttéhez. Az eredmény a megismerés és a megismerés feladatainak, céljainak, igazolási eljárásainak az elvilágiasodása és más szférák emancipálódása volt. A tudást többé már nem lehetett a vallás szolgálatára vagy legitimálására használni anélkül, hogy azt kritikai megjegyzés ne érje. Mindez segítette a világi értelmiség kialakulását, növelte az egyén hatalmát, s lehetőséget teremtett arra, hogy intellektuális tekintélyt ne lehessen külső, nem szellemi szempontok alapján szerezni. Senki sem állíthatja, hogy ez nehézségektől mentes folyamat volt - Kopernikusznak és Galileinek egyaránt küzdenie kellett az egyház azon képviselőivel, akik az egyház hatalmára, státusára és tekintélyére nézve veszélyesnek látták eszméiket. Oroszországban viszont el sem indult ez a folyamat. A tudományos szféra a XIX. századig nem tett szert autonómiára a független kutatás és az autonóm értelmiség mindig is gyengébb volt, mint Nyugaton, és ennek megfelelően az államtól való függése is sokkal nagyobb mértékű maradt.

OROSZORSZÁGI VISSZATEKINTÉS

Gyakorlatilag a tudományos autonómiához hasonlóan fejlődött ki az önálló, ellenőrzéstől mentes nyelvi szféra is. Az írnivalvasni tudás elterjedése, amelyet a nyomtatás forradalma is segített, fokozatosan aláásta az uralkodó és az egyház nyelvi monopóliumait. Ebben az összefüggésben a reformáció által elindított szellemi forradalom döntő jelentőségű volt. A XVIII. századra a köznyelv ellenőrzése teljes egészében kicsúszott az egyház és az állam kezéből, annak ellenére,

hogy mindkét hatalmi központ utóvédharcokat folytatott ebbéli hatalma megőrzése érdekében. E fejlődésen nyilvánvalóan óriásit lendített a saját gazdasági alappal rendelkező és csak részben ellenőrzött városi népesség jelenléte. Kulcsfontosságú volt a jogok kölcsönösségének az elve, amely szerint az uralkodónak kötelességei voltak az alattvalóival szemben, és hogy ezzel együtt jelen volt e kötelességek teljesítésének a biztosítását szolgáló független jogi szféra is. E jellemzők kapcsán figyelmet érdemel, hogy a sokat becsmérelt feudalizmus is elősegítette ezen elv intézményesülését, mégpedig annyiban, hogy az egyszerre jogi és politikai egyezkedést jelentő hűbéri szerződés világosan megjelenített két, jogokkal kölcsönösen felruházott felet. A gyakorlati megvalósítás nehézségeinek a tényét (például a Magna Charta esetében) pedig nem lehet az elv érvény- tétlenségeként értékelni. A független városoknak pedig jelentős szerepük volt a piacok, a gazdasági ügyletek autonómiájának a védelmében és elősegítésében is, a pénzügyek irányítását szolgáló eljárások, módszerek kifejlesztésében, a szaktudás felosztásában és egy olyan gazdasági növekedési koncepció megjelenésében is, amelynek magyarázatában az uralkodó jóindulata vagy az isteni gondviselés már nem szerepelt tényezőként. Az orosz várost, mint az autonómia központját - különösen ha figyelembe vesszük Rettegett Iván azon tettét, hogy Novgorodot 1580-ban tudatosan elpusztította - szisztematikusan elnyomták, és beillesztették a hatalom orosz gondolkodás szerint kialakított rendszerébe.

EURÓPA VONZÁSÁBAN

Oroszország hovatarozása ügyében, úgy 70-80 évvel ezelőtt az értelmiség körében két irányzat állt egymással szemben, az egyik az oroszbarát későbbiekben (szlavofilek) a másikkal pedig az un. volterianusok (nyugatosok). „A nyugatosok ezt tanították: kultúránk alapjai szerint, mi is európaiak vagyunk, csak történelmi korunkat tekintve fiatalabbak, ezért is kell-elsajátítva a civilizációjuk gyümölcseit-azt az utat követnünk, amit a mi idősebb kulturális fivéreink, a nyugat-európaiak bejártak. Igen ám, vették ellen a szlavofilek ugyan európaiak vagyunk,de keletiek, megvannak a saját ételelveink,amelyeket saját erőnkkel, nem pedig Nyugat-Európa pórázásra kötvé kell kidolgoznunk.”(V. Klucsevszkij, 2004:68.) Európával kapcsolatosan lényeges megismerni az alábbi következtetéseket.

Az európai állam szabályozó szerepe valahol a teljes társadalmi autonómia és a totális állami ellenőrzés között helyezhető el. Egy szóval kifejezve: az európai hagyomány etatista. E hagyomány szerint az állam bizonyos dolgokat az egyéneknél vagy csoportoknál jobban lát, másokat viszont nem. A XX. században az állam szerepének a folyamatos növekedése, majd az utóbbi időben az erre való reakció volt megfigyelhető. Mindenesetre állandó, hol nyílt, hol kevésbé nyílt vita folyik arról, hogy meddig terjedhet az állam vagy a társadalom hatalma. E tekintetben Oroszország és Európa ellentéte megint csak egyértelmű. A XIX. században a cár és trónjának követelői nem arra törekedtek, hogy az állam egyének fölötti hatalmát csökkentsék, mint ahogy ez nagy vonalakban, Európában meg is történt, hanem hogy az egyeduralmat megtartva egy magasabb rendű világnézet segítségével jobban uralkodhassanak. A XIX. és XX. századi orosz értelmiség egységesen megvetette a liberális értékeket, és ijedten anarchiának látta az európai változatosságot. Szolzszenyicin nyugatellenessége egyértelműen a XIX. századi orosz utazók kritikájára vezethető vissza, akik többnyire megrémültek az Európában látottaktól. Nyikolaj Berjagyev is ezt az álláspontot támasztja alá: „Oroszország szellemi erői nem váltak még az európai emberiség immanens elemeivé. A nyugati kultúrember számára Oroszország még mindig a minden ízében transzcendens, afféle idegen, hol a titokzatosságával vonzó, hol a barbarizmusával taszító Kelet.” (Ny. Berjagyev, 2004:202.) A lényegyet kiemelve, a hatalom problémájának európai megoldásai mind a belpolitikában, mind a nemzetközi kapcsolatokban a legnagyobb hangsúlyt a különböző hatalmi központok versenyére helyezték. A különböző hatalmi csoportok közti versenynek - melyet az autonóm intézményi keret és a hallgatólagosan elfogadott alapszabályok mérsékeltek - a nemzetközi megfelelője a különböző kormányrendszerek közötti konkurencia volt.

”A reformáció mozgalma széles spektrumú vallási erőket bontakoztatott ki...Európában valójában három nagy új egyház létrejöttéhez vezetett, amelyek a társadalom meghatározó erőinek – a nemességnek és az uralkodóknak – a támogatá-

sát is élvezték: a lutheri, a kálvini és az anglikán egyházéhoz.” (Gunst Péter /szerk./, 1966:183.) Európa nyugati részéhez és a hozzá közel eső régiókban a társadalom alulról jövő akaratának (pld.: Luther Márton, Kálvin János) következményeként a monopolisztikus (katolikus) egyház részekre felbomlott. Ez a folyamat fokozatosan kiterjedt Európa keletibb részeire is.

A görögkeleti egyház nem tartotta fontosnak, sőt megelégedett a külső engedelmességgel, az egyházi előírások betartásával.

E kettősség kapcsolatban van az európai hatalommegosztással, mely szembeállítható a hatalomnak a cezaropapizmusban megjelenő homogenizálásával. A gondolatmenet lényege a következő: Nyugaton a különböző világi uralkodók a több, egymással versengő részre töredezett kultúrával, társadalommal és hatalmi rendszerrel szemben egymással ellentétes és egymást kiegészítő követelményeket és elvárásokat támasztottak.

A legfontosabb integráló intézménnyé az egyetemes egyház vált, amely kereste egy sajátos rend, szabályszerűség megteremtésének és a szabályok azonos értelmezésének a lehetőségét. Ennek megvalósítása érdekében pedig nagy hangsúlyt helyezett az értékek belsővé tételére, s tette ezt nem kis mértékben azért, mert nem rendelkezett az értékek kötelezővé tételéhez szükséges világi hatalommal. Sőt az egyház éppen azt értette meg, hogy hatalma a szellemiekben, az általa ellenőrzött misztériumban rejlik. (A Canossa-járás egyfelől éppen így nyer értelmet.) Így az egyház számára fontos volt annak biztosítása, hogy hatalma az értékek egyetemleges elfogadása révén maradjon fenn. Így válik érthetővé, hogy az egyház miért ragaszkodott ahhoz, hogy Isten dolgaiban ő az illetékes, s hogy bizonyos esetekben még a legnagyobb uralkodó is engedelmességgel tartozik neki. A tisztességnek, a nyíltságnak és az őszinteségnek a hangsúlyozása a nyugati politikai életben bizonyítja ennek az értékek az időtállóságát.

AZ ÉRTÉKEK BELSŐ LÉTE

Keleten a széttöredezést megakadályozó, erős birodalmi hagyomány (Bizánc, Moszkva, a tatárok) meggyengítette ennek a kényszernek az erejét. Az uralkodónak ily módon lehetősége nyílt arra, hogy az egyházat a világi hatalom szervezeti keretébe illessze, és hogy ezáltal a vallás fölött ellenőrzést gyakoroljon. Mind a Moszkvai Nagyfejedelemségben, mind a Bizánci Császárságban, ahol a bizánci hagyomány az iszlám hatására újra megerősödött, az uralkodó a vallást a birodalom isteni eredetéről szóló mítoszának alátámasztására használta, s így a vallás nem tudott Európához hasonlóan autonóm, rivalizáló értékékként megjelenni.

Ennek aztán az lett az eredménye, hogy a szavak sokkal kevésbé rendelkeznek valamiféle abszolút tartalommal, jelentésük relativizálódik, erősen függ az adott helyzettől. Az orosz kultúra e sajátossága - gyakran a túlélés készen kapott stratégiájaként - fennmaradt a szovjet rendszerben is, sőt annak egyik alapelemévé vált. Az orosz társalgás megértése komoly gondot jelent a nyugati tolmácsoknak, ha azok szem elől tévesztik a szovjet kijelentések nagyon is különböző kulturális kontextusát. Az Egyesült Államokra olyan elvárásokat és kötelezettségeket támasztottak, melyek teljesítésére igazából csak a mítoszok földje lenne képes. Ez a probléma sohasem merült fel Oroszországgal kapcsolatban (a Szovjetunió ebből a szempontból más), mivel Oroszország sohasem testesített meg ilyen mitikus világot, leszámítva a XVIII. századi tekintélyes német bevándorlást. Bizonyos európai kultúrákban kedvezően vélekedtek Oroszországról - Bulgária a legjobb példa erre, egészen 1968-ig a csehek is erősen oroszbarátok voltak -, de Európa egészét tekintve a vele kapcsolatos elvárások sohasem voltak akkorák, mint Amerikával szemben. Nyilvánvalóan nem is lehettek akkorák, hiszen európai jellegű államnak számított, annyi különbséggel, hogy kevésbé ismerték, és rosszabbnak vélték. Ebből a szempontból csak a forradalom utáni európai baloldal jelentett komoly kivételt, bár ebben az esetben a Szovjetunió, mint politikai entitás „valósította meg” azokat a képzelet világába vesző értékeket, melyekkel Európa másik fele Amerikát ruházta fel. „S végül a Szovjetunióon belül a lakosság nem orosz 50 százaléka szintén –mind - inkább elutasította Moszkva uralmát. Politikai ébredésük azt eredményezte, hogy az ukránok, grúzok, örmények és azerbajdzsánok kezdték a szovjet

hatalmat egy olyan nép általi birodalmi elnyomásnak tekinteni, amelyiknél kulturálisan nem érezték magukat alábbvalónak. Sok korábbi birodalomhoz hasonlóan a Szovjetunió is végül belülről robbant szét, s hullott darabjaira. Nem közvetlen katonai vereségnek esett áldozatul, hanem egy olyan bomlási folyamatnak, melyet gazdasági és társadalmi feszültségek tápláltak.” (3)

AZ AMERIKAI ÁLOM

Amikor Kolumbusz Kristóf 1492-ben felfedezte az „új világot”, nem lehetett tudni, hogy egy olyan államszövetség születik meg, mint az Amerikai Egyesült Államok, aki néhány évszázad után katonai és gazdasági nagyhatalommá női ki magát. Történelmének első időszakában nagyon fontos volt a hatalmas földterület meghódítása és megművelése. „Hogy vonzóbbá tegyék a gyarmatot a bevándorlók előtt, 1618-ban bevezették az úgynevezett head-right-rendszert. Eszerint 50 acre földet adtak mindenkinek, aki megfizette egy majdani telepes útiköltségeit.” (Sellers, May, McMillen, 1995:13.) A bevándorlási tendenciákat a gazdasági szükségszerűség diktálta, hol több, hol kevesebb munkaerőre volt szükség. Az időben nagyobb léptekben haladva érdemes megfigyelni a következő tendenciát.

A tömegek tudatában azonban a Szovjetunió mítosza egy enyhébb változatban még ma is él olyasformán, hogy még mindig valamiféle szocialista államnak tartják, úgyhogy a Szovjetunió még mindig haszonélvezője azoknak a kételyeknek, melyeket a „jobb világ megteremtésén” fáradozók támasztanak. Ez akkor a legegységesebb, mikor Európa kiábrándul abból az Egyesült Államokból, amelyek teljesen levetkőzi az európaiak által ráaggatott ruhadarabokat. Jó példa erre, a Líbia elleni légitámadás 1986-ban. Ebben az esetben a népesség nagy része a Szovjetunió felé fordul, és keresi benne a jót. Ezzel szemben az európaiak szemében az Egyesült Államok maga a kapitalizmus. Minden kisiskolás úgy tudja, hogy a kapitalizmus annak az elfogadását jelenti, hogy az embert a legalantasabb ösztönei vezérlik. Az már persze egy másik kérdés, hogy a nyereségvágyat miért tekintik hagyományosan „alantasnak”, míg az együttműködést a „nemes lelkűség” megtestesülésének.

Van még egy utolsó tényező, amely az elmondottakból következik, és különös hangsúlyt érdemel. Okfejtésem során nem azt akartam bizonyítani, hogy Szovjet-Oroszország Európához képest alacsonyabb rendű, hanem azt, hogy attól kétségkívül különbözik. Azonban ez a különbség a globalizáció, az internet korában egyre inkább csökkenő tendenciát mutat.

Az eddigiek elsősorban az Európa és Szovjet-Oroszország közötti kapcsolatot érintették, de azt is látnunk kell, hogy Európa hagyománya eltér az Egyesült Államokétól is. Míg Európa erősen igyekezett hátat fordítani Oroszországnak, addig - ha néha szorongva is - az Egyesült

Államokban valami olyan mércét látott, melyhez mérheti magát. Európa Amerikához való viszonyulása - az első pillanatban nem nyilvánvaló okokból - rendkívül összetett.

Először is egész Európa megtapasztalta valamilyen formában az Amerikába vándorlást. „A bevándorlók jelentős hányadának sok generáción át egyedül vagy néhány családtagjával együtt kellett megküzdenie a honfoglalóélet ezer veszélyével és nehézségével. Kiszakadtak otthoni közösségükből, csak magukra számíthattak, maguknak kellett megoldaniuk minden problémát, elhárítaniuk minden veszélyt.” (Hankiss Elemér, 2002:43.)

Feltehetően kevés olyan európai akad, aki nem szerzett valamiféle közvetett vagy közvetlen személyes tapasztalatot erről családjá, barátai vagy a közösségi emlékek révén. Mi több, ez a tapasztalatszerzés folyamatos. Amerika persze nem csak azért vált a *kivándorlás* célpontjává, mert jobb anyagi helyzettel kecsegtet. Éppen ennyire fontos, hogy az emberek emigrációs célpontul választják, és így az valamilyen vágyakat kell, hogy megtestesítsen, mítosz kell, hogy körüljelle. Ennek a mítosznak egy része, hogy Amerika (hangsúlyozottan „Amerika” és nem az Egyesült Államok) valamiféle tökéletes Európát jelent, ahol az egyén egyáltalán nem ismeri az európai élet apró bosszúságait és korlátait, ahol a szabadság, a lehetőségek, a választások korlátlanok. Így az európaiak Amerikával szembeni elvárásai a lehető

legnagyobbak, s ez nem is lehet másképpen, ha Amerika testesíti meg az alternatív Európa álmát. Ennek a szerepnek az Egyesült Államok természetesen nem tud megfelelni. A mítikus Amerika képes lenne rá, de az Egyesült Államok, a politikai és más érdekeknek megfelelni kénytelen valóságos állam már nem, hiszen nem létezik politika megegyezések és kompromisszumok nélkül, és a mítoszokkal ezek már összeegyeztethetetlenek. Európa így kétféleképpen élőszködik az Egyesült Államokon - elvárja, hogy igazi államként viselkedjen, amelyik megvédi őt a Szovjetuniótól, s hogy Amerika a mítoszok földje is legyen, melyben minden olyasmi lehetségessé válik, amit az európaiak otthon nem tudtak megvalósítani.

A mítosz olyan viselkedésmintát alakít ki, melynek betartását az európaiak – ha nem is teljesen tudatosan –, de elvárják az amerikaiaktól. Olyan kapcsolat jön így létre, melyet az európai és az amerikai kultúrák között kialakult, de észre nem vett különbségek terhelnek. Példaként hozható föl erre az amerikaiak másféle retorikája, és hogy köznyelvükben olyan terminusokat használnak, melyek moralizálóknak tűnnek az európaiak, de nem szükségszerűen az amerikaiak szemében. Ennek alapján az Egyesült Államokat mindig lehet majd valamiért kritizálni, sohasem fog megfelelni a várakozásoknak, hiszen az európaiak egybemoszták „Amerikát”.

Kulcsszavak: kulturális identitás, gyökeres változások, föderális, értékrendszer, kivándorlás

Keywords: cultural identity, radical change, federal, value system, expatriation

FELHASZNÁLT IRODALOM

A.J.P. Taylor (1999): Európa tündöklése és bukása Budapest, Sclar Kiadó, 1999 ISBN 963 9193-05-4

Ács Miklós, Farkas Andrea, /szerk./ (2000): Európa története (kezdetektől napjainkig. Budapest, Könyvkuckó kiadó -p. 459.

Bibó István: Közép-és Kelet-Európa politikai kultúrájának deformálódása: in.: Bibó István Válogatott tanulmányok (Első kötet 1935-1944) Budapest, Magvető 1986. -pp.327-349.

Borsody István (1998): Az új Közép-Európa Savaria University Press Szombathely.

Gunst Péter /szerk./ (1996): Európa története, Debrecen: Csokonai Kiadó Kft

Hankiss Elemér (2002) :Új diagnózisok Budapest Osiris Kiadó,

Nyikolaj Berjagyev (2004): Oroszország sorsa., in: Ljubov Siselina és Gazdag Ferenc (szerk.): Oroszország sorsa. -pp. 201–220., Budapest, Zrínyi Kiadó

Sellers, May, McMillen (1995): Az Egyesült Államok története, Maecenas Könyvkiadó

Internetes Hivatkozás

(1) http://nyitottegyetem.phil-inst.hu/Tarsfil/ktar/lendvai/lf_bev.htm (2010.11.03)

(2) http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/kozep_es_vagy_kelet_europa_egy_terminologiai_vita_nyomaban/ (2010.11.03)

(3) http://www.lemontree.hu/egyebkep/linkkep/history/tortenetek/xx_szazad/hegemonia.htm (2010.11.03.)